

ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У РІШЕННЯХ ПРОТИ УКРАЇНИ ЩОДО ПРАВА ЛЮДИНИ НА ЖИТТЯ

Виявлено та проаналізовано рішення Європейського суду з прав людини, де до констатації порушення обов'язків держави, що випливають зі статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (право на життя) причетні працівники органів внутрішніх справ. У рішеннях Європейського суду з прав людини щодо України зафіксовано факти причетності працівників органів внутрішніх справ до порушення негативного, позитивного та процесуального обов'язків держави за статтею 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Показано, в яких саме діях працівників органів внутрішніх справ виявлялися ці порушення.

Ключові слова: право на життя, практика Європейського суду з прав людини, обов'язки держави за статтею 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Постановка проблеми. У 1995 р. Україна стала членом Ради Європи, а в 1997 р. ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) [1], чим підтвердила готовність взяти на себе комплекс зобов'язань перед Радою Європи, це стосується і виконання рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) та узгодження українського законодавства з Конвенцією. У лютому 2006 р. було прийнято Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», у ст. 17 якого вказано, що Конвенція та практика ЄСПЛ є джерелом права. Отож, щоб вийти на європейський рівень в Україні повинні знати і застосовувати практику ЄСПЛ.

Серед норм Конвенції, які ЄСПЛ вважає основоположними, Суд у своїй практиці встановлює верховенство статті 2. Стаття 2 захищає право на життя, без якого користування будь-якими правами і свободами, гарантованих Конвенцією, було би ілюзорним [2, с. 98]. Стаття 2 Конвенції «...захищає право на життя, є одним з найважливіших основоположних положень Конвенції. Разом зі статтею 3 Конвенції вона втілює одну з основних цінностей демократичних суспільств, які входять до складу Ради Європи...» [3, п. 35].

Стан дослідження. Дослідження права на життя крізь призму практики ЄСПЛ здійснювали такі зарубіжні та вітчизняні науковці:

К. Бойл, Т. Морщакова, М. де Сальвіа, В. Буткевич, Т. Дудаш, П. Рабінович, О. Рогова, С. Шевчук, А. Червяцова, Ю. Хім'як.

Метою статті є виявити ті рішення ЄСПЛ щодо України, де констатовано порушення статті 2 Конвенції за участі працівників ОВС і показати в чому саме полягало порушення.

Виклад основних положень. Кевін Бойл у своїй статті «Право на життя відповідно до Європейської конвенції з прав людини (ст. 2)» зазначає, що зі статті 2 Конвенції випливають такі обов'язки держави: негативний – не вбивати; позитивний – захищати право людини на життя; та процесуальний обов'язок щодо слідства, який має нести держава у випадку підозрілої смерті [4, с. 19].

«Праву людини на життя завжди корелює неодмінний обов'язок держави активно захищати життя... Я маю право вимагати від держави, аби вона не тільки «не чіпала» мене, а щоб вона захищала мене, вчиняла активні дії із захисту мого життя» [5, с. 33].

Аналізуючи практику ЄСПЛ з прав людини у справах щодо України за період 2002–2015 рр. виявлено, що ЄСПЛ констатував окремі факти порушення негативного, позитивного та процесуального обов'язків держави працівниками ОВС.

Порушення негативного обов'язку держави за участі працівників ОВС було констатовано ЄСПЛ в одному випадку – в рішенні у справі «Михалкова та інші проти України» від 13 січня 2011 р. За обставинами цієї справи Василь Михалков помер від травми живота, заподіяної у державній установі для витверезування. Згідно з версією подій, яку висунули заявники, цю травму заподіяли йому двоє працівників міліції, які перед тим, як відвезти Василя Михалкова до вказаної установи, побили його ногами, тоді як він перебував у стані гострої алкогольної інтоксикації і був безпорадний. Ця версія є послідовною і після події заявники постійно її дотримувались. Також версія заявників узгоджується з висновками судових експертиз. Український уряд не надав жодного правдоподібного альтернативного пояснення тілесних ушкоджень Василя Михалкова або доказів того, що під час його затримання міліція уникала застосування сили, або, що силу було застосовано виключно тією мірою, яка була необхідна за відповідних обставин. Суд зазначає, що «...у випадку, коли – як це має місце у справі, що розглядається, – заявник звертається зі справою *prima facie*, а Суд не може дійти висновку щодо фактичних обставин справи через ненадання Урядом документів для ознайомлення, саме Уряд повинен обґрунтовано довести, чому ці документи не можуть використовуватись для підтвердження тверджень заявника, або надати належне і переконливе пояснення того, як саме відбувалися відповідні події. Таким

чином, тягар доведення переходить до Уряду і, якщо він не в змозі аргументувати свою позицію, виникають питання за статтею 2 та/або статтею 3 Конвенції» [3, п. 37].

У п. 31 рішення у справі «Михалкова та інші проти України» ЄСПЛ зазначає, що у ситуації, коли смерть відбулась внаслідок умисного поганого поводження, порушення Конвенції неможливо виправити лише шляхом надання компенсації потерпілій особі. Якби органи влади реагували на такі інциденти, що трапилися з вини представників держави, лише виплатою компенсації, не вживаючи водночас достатніх заходів для кримінального переслідування та покарання винних осіб, тоді в деяких випадках представники держави могли б фактично безкарно порушувати права тих, хто перебуває під їхнім контролем.

Отже, версія заявників була послідовною, підтверджувалася результатами судово-медичної експертизи, український уряд не надав логічної і правдоподібної версії і на основі цього ЄСПЛ дійшов висновку, що держава не виконала свого негативного обов'язку.

Щодо позитивного обов'язку держави за статтею 2 Конвенції, то ЄСПЛ зазначає, що «стаття 2 зобов'язує державу не лише утримуватися від умисного та незаконного позбавлення життя, а й вживати належних заходів для того, щоб захистити життя тих, хто знаходиться під її юрисдикцією... Вона може застосовуватися у випадках, пов'язаних з вимогою персонального захисту однієї або кількох осіб, яких можна заздалегідь визначити як потенційних жертв діянь, що можуть призвести до смерті, та у справах, що стосуються обов'язку надавати загальний захист суспільству. За останніх обставин такий прямий обов'язок охоплює широкий спектр сфер та, зокрема, виникатиме у контексті будь-якої діяльності, чи то публічної, чи то ні, яка може стосуватися права на життя» [6, п. 32].

«Проте прямий обов'язок має тлумачитися у такий спосіб, щоб не покладати надмірний тягар на державні органи, зважаючи, зокрема, на непередбачуваність людської поведінки та необхідність оперативного вибору, що здійснюється з урахуванням існуючих пріоритетів і ресурсів... Зокрема, вибір засобів для забезпечення позитивних обов'язків за статтею 2 Конвенції, у принципі, є питанням, що розглядається на розсуд Договірної держави. З огляду на свою практику Суд вважає, що обов'язок держави гарантувати право на життя повинен вважатися таким, що включає вжиття розумних заходів для забезпечення безпеки осіб та, у випадку тяжкого ушкодження або загибелі, наявність ефективної незалежної судової системи, яка гарантуватиме юридичні засоби, спроможні встановити факти, притягнути до відповідальності винних і забезпечити належне відшкодування...» [6, п. 33–34].

Порушення позитивного обов'язку держави за статтею 2 Конвенції виявлено ЄСПЛ у одному рішенні – «Горовенки та Бугара проти України». За обставинами цієї справи працівник міліції «Д», перебуваючи при виконанні службових обов'язків, зі своєї табельної зброї застрелив двох осіб. У цій ситуації ЄСПЛ не розглядав порушення негативного обов'язку держави, хоча вбивство і було вчинене представником держави, проте не під час виконання спецоперації.

У рішенні по справі «Горовенки та Бугара проти України» ЄСПЛ визнав порушення статті 2 Конвенції через невиконання державою своїх позитивних обов'язків тому, що: працівник міліції, який умисно застрілив двох осіб зі своєї табельної зброї, отримав її всупереч існуючим національним нормам, оскільки не було перевірено, зокрема його керівництвом, де він її зберігатиме, коли не виконуватиме свої службові обов'язки; працівника міліції «Д» не було правильно оцінено з огляду на попередні порушення ним дисципліни, зокрема, зловживання алкогольними напоями, неодноразове притягнення до дисциплінарної відповідальності.

«Суд повторює, що від держав очікується встановлення високих професійних стандартів у рамках їх правоохоронних систем і забезпечення того, щоб особи, які перебувають на службі в таких системах, відповідали необхідним критеріям... Зокрема, видаючи працівникам міліції вогнепальну зброю, слід проводити не лише необхідне технічне навчання, а й особливо ретельний відбір службовців, яким дозволять носити таку вогнепальну зброю» [6, п. 38].

У цій ситуації зрозуміло, що згідно з практикою ЄСПЛ керівництво підлеглого їм міліціонера мало підстави для того, аби попередити і передбачити таке діяння, оскільки їм було відомо про його неодноразову неналежну поведінку, а також вони не виконали свого прямого обов'язку з перевірки умов зберігання зброї, тобто керівництво зі свого боку не вжило належних і очікуваних від нього дій, які б могли запобігти загрози.

Порушення Україною статті 2 Конвенції в її процесуальному аспекті констатовано ЄСПЛ через неналежне та неефективне розслідування справи, що виявилось у таких його недоліках: поверхневність слідства, невиконання конкретних вказівок наглядових органів, які необхідно було виконати для розслідування злочину, невиправдана затримка слідства, що призвело до втрати важливих доказів у справі, відсутність всебічного підходу до збирання доказів, відсутність об'єктивного виправдання невжиття заходів для усунення суперечностей у доказах, знехтування результатами судово-медичної експертизи, неналежне залучення заявників до розслідування.

Порушення статті 2 Конвенції в її процесуальному аспекті за участі працівників ОВС констатовано у 13-ти рішеннях ЄСПЛ: «Муравська проти України» від 13 листопада 2008 р. (п. 43–44) [7], «Хайло проти України» від 13 листопада 2008 р. (п. 64) [8], «Дудник проти України» від 10 грудня 2009 р. (п. 36) [9], «Мироненко проти України» від 18 лютого 2010 р. (п. 36–37) [10], «Любов Єфіменко проти України» від 18 лютого 2010 р. (п. 76) [11], «Качурка проти України» від 15 вересня 2011 р. (п. 52) [12], «Принда проти України» від 31 липня 2012 р. (п. 56) [13], «Реус та інші проти України» від 10 жовтня 2014 р. (п. 27–29) [14], «Падура проти України» від 11 грудня 2014 р. (п. 49) [15], «Барсукови проти України» від 26 лютого 2015 р. (п. 22), «Сердюк проти України» від 12 березня 2015 р. (п. 36–38), «Бучинська проти України» від 30 квітня 2015 р. (п. 48), «Шульга проти України» від 12 листопада 2015 р. (п. 45–49) [16]. У цих рішеннях ефективність розслідування була підірвана ще на початкових його стадіях працівниками ОВС.

ЄСПЛ за час своєї практики й, зокрема, щодо України виробив низку усталених вимог, недотримання яких призводить до визнання розслідування неефективним. Насамперед це принцип наявності ефективного офіційного розслідування.

Відтак його складовими є: а) забезпечення ефективного виконання національного законодавства, яке захищає право на життя; б) розслідування випадку насильницької смерті має здійснюватися з власної ініціативи органів влади; в) держава зобов'язана вжити належних заходів, незалежно від того, чи буде досягнутий результат; г) вимога розумної швидкості – реакція органів державної влади у розслідуванні використання сили, що спричинила смерть особи повинна бути негайною; г) органи влади повинні вжити всіх розумних заходів для збереження доказів, які стосуються підозрілої смерті.

Варто зазначити, що зі структури статті 2 Конвенції зрозуміло, що право на життя не є абсолютним, за певних обставин це право обмежується. У частині 2 статті 2 Конвенції вказано: «Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили: а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства; б) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою; с) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання. Цей перелік є вичерпним. Суд вважає, що винятки, передбачені п. 2 ст. 2, вказують на те, що п. 2 не містить базового визначення випадків, за яких дозволяється навмисно позбавити життя людину, але описує ситуації за яких дозволяється застосувати

силу, що може призвести, як ненавмисний наслідок, до позбавлення життя. Однак застосування сили має бути не більш ніж «виключно необхідним» для досягнення однієї з цілей, зазначених у підпунктах (а), (b) або (с)» [17, с. 432].

Аналізуючи практику ЄСПЛ щодо України не виявлено жодного рішення, де б право на життя обмежувалося, зокрема працівниками ОВС, з посиланням на один з підпунктів частини 2 статті 2 Конвенції.

Висновки. У рішеннях ЄСПЛ щодо України зафіксовано факти порушення негативного, позитивного та процесуального обов'язків держави, що випливають зі статті 2 Конвенції, під час безпосередньої діяльності працівників ОВС. Згідно з практикою ЄСПЛ на державу покладалася б надмірний тягар, коли б потрібно було б відповідати за будь-яку смерть особи, враховуючи непередбачуваність людської поведінки, тому питання щодо негативного та позитивного обов'язків виникатиме в разі причетності саме представників держави, а що стосується процесуального обов'язку, то питання щодо його дотримання виникатиме щодо діянь осіб приватного і публічного права. В будь-якому разі повинно бути проведено належне та ефективне розслідування щодо підозрілої смерті. Нині, в час реформ, нашій державі необхідно забезпечити підготовку поліцейських з урахуванням поваги до прав людини, знанням практики ЄСПЛ для належного захисту прав людини, зокрема і права на життя.

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_004

2. Де Сальвіа М. Европейская конвенция по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящиеся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. / М. Де Сальвіа. – СПб.: Юрид. Центр Пресс, 2004. – 1072 с.

3. «Михалкова та інші проти України» (Заява № 10919/05) від 13 січня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/file/986>

4. Бойл К. Право на життя відповідно до Європейської конвенції з прав людини (ст. 2) / К. Бойл // Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст. – К.: ВІПОЛ, 2004. – С. 18–32.

5. Рабінович П. М. Право людини на життя (стаття 2 ЄКПЛ) / П. М. Рабінович // Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст. – К.: ВІПОЛ, 2004. – С. 33–40.

6. «Горовенки та Бугара проти України» (Заяви №№ 36146/05 та 42418/05) від 12 січня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/file/27320>

7. «Муравська проти України» (Заява № 249/03) від 13 листопада 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/file/978>

8. «Хайло проти України» (Заява № 39964/022) від 13 листопада 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/file/496>

9. «Дудник проти України» (Заява № 17985/04) від 10 грудня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/file/297>

11. «Любов Єфіменко проти України» (Заява № /02) від 18 лютого 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/file/25742>

10. «Мироненко проти України» (Заява № 15938/02) від 18 лютого 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/974_548

12. «Качурка проти України» (Заява № 4737/06) від 15 вересня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/file/592>

13. «Принда проти України» (Заява № 10904/05) від 31 липня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/file/26917>

14. «Реус та інші проти України» (Заява № 40587/07) від 10 жовтня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/19613>

15. «Падура проти України» (Заява № 48229/10) від 11 грудня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/19613>

16. «Шульга проти України» (Заява № 40298/06) від 12 листопада 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/19613>

17. Буткевич В. Г. Право на життя – основоположне право ЄКПЛ. Становлення і розвиток критеріїв і стандартів його застосування / В. Г. Буткевич // Європейський суд з прав людини. Судова практика. – Вип. 2. Стаття 2 ЄКПЛ. «Право на життя»: у 3 кн. – Кн. 2. – К.: Ред. журн. «Право України», 2011.– 1108 с.

Курило Л. В. Правовые позиции Европейского суда по правам человека в решениях против Украины относительно права человека на жизнь

Выявлены и проанализированы решения Европейского суда по правам человека, где к констатации нарушения обязанностей государства, вытекающих из статьи 2 Конвенции о защите прав человека и основополагающих свобод (право на жизнь) причастны работники органов внутренних дел. В решениях Европейского суда по правам человека по Украине зафиксированы факты причастности работников органов внутренних дел к нарушению негативной, позитивной и процессуальной обязанностей государства по статье 2 Конвенции о защите прав человека и основополагающих свобод. Показано, в каких именно действиях работников органов внутренних дел выявлялись эти нарушения.

Ключевые слова: право на жизнь, практика Европейского суда по правам человека, обязанности государства по статье 2 Конвенции о защите прав человека и основополагающих свобод.

Kurylo L. V. The Legal Position of the European Court of Human Rights in Its Judgments Against Ukraine Concerning the Right to Life

Judgments of the European Court of Human Rights have been identified and analyzed that stated the violation by the state its obligations arising from Article 2 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (right to life), in which violation employees of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine had been involved.

The right always correlates with a specific obligation. Article 2 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms implies the following obligations of the state: negative – not to kill; positive – to protect the right to life; and the procedural obligation concerning the investigation, for which the state should bear responsibility in cases of suspicious death. The judgments of the European Court of Human Rights concerning Ukraine recorded facts of involvement of employees of the Ministry of Internal Affairs in violation of negative, positive and procedural obligations under Article 2 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. It has been shown in which actions these violations by employees of the Ministry of Internal Affairs occurred.

Having analyzed the judicial practice of the European Court of Human Rights concerning Ukraine, no decision has been found, where the restriction on the right to life, in particular, by employees of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, would correspond to the European Convention on Human Rights. Part 2 of Article 2 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms states that the deprivation of life is not regarded as such that has been done in breach of this article, when it results exclusively from the use of force: a) to protect any person from unlawful violence; b) to effect a lawful arrest or to prevent the escape of a person lawfully detained; c) in action lawfully taken for quelling a riot or an insurrection.

According to the judicial practice of the European Court of Human Rights, the state would be too much burdened, if it would be liable for any death of a person, given the unpredictability of human behavior, so the question of negative and positive obligations will arise in case of involvement of representatives of the state, and concerning procedural obligations, the issue of compliance will arise concerning actions made by persons of both private and public law.

In any case, a proper and effective investigation into suspicious death should be conducted.

Key words: the right to life, the judicial practice of the European Court of Human Rights, obligations of the state under Article 2 of the Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms.

Стаття надійшла 19 лютого 2016 р.